

MONIKA SAGAŁO*
Uniwersytet Jagielloński

ŚWIAT SŁOWIAŃSKICH BÓSTW I ICH WPŁYW NA DZIECIĘCEGO CZYTELNIA
(NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH UTWORÓW ZE ZBIORU
PRIČE IZ DAVNINE IVANY BRLIĆ MAŽURANIĆ)

Chorwacka pisarka Ivana Brlić Mažuranić urodziła się 18 kwietnia 1874 roku w Ogulinie. W jej rodzinnym domu pielęgnowano tradycje patriotyczne i chrześcijańskie, już jako dziewczynka czytała sporo książek i uczyła się języków obcych. Nie mały wpływ na kształtowanie się jej pisarskiej wyobraźni miał dziadek Ivan Mažuranić (znany pisarz i działacz narodowy) oraz stryj Fran Mažuranić, za którego namowami rozpoczęła pierwsze pisarskie próby.

Zvonimir Diklić twierdzi, że w twórczości Brlić Mažuranić można wskazać trzy okresy. Pierwszy trwał do 1902 roku, kiedy autorka zadebiutowała na rynku wydawniczym swoją pierwszą książką. Utwory, które powstały w okresie przed publikacją pierwszego dzieła (zarówno teksty wierszowane, jak i prozatorskie), pisane z wielkim zaangażowaniem, są pełne wspomnień i osobistych przeżyć (*Le bonheur, Ma Croatie, Zvijezdi moje domovine* i *Dnevnik*). Okres drugi upływa pod znakiem twórczości dla dzieci i trwa do 1912 roku (*Valjani i nevaljani — pjesme i pripovijetke za dječake, Škola i praznici, Slike*). Utwory powstałe w tym okresie noszą cechy tradycyjne dla twórczości dziecięcej oraz kładą szczególny nacisk na obrazy i uczucia. Trzeci okres twórczości stanowi przypieczętowanie oryginalnego stylu Brlić Mažuranić i potwierdzenie jej literackiego kunsztu (*Čudnovate zgrade šegrta Hlapića, Priče iz davnine*¹, esej *Mir u duši* i powieść *Jaša Dalmatin, potkralj Gudžerata*). Pisarka była dwukrotnie nominowana do Literackiej Nagrody Nobla. Zmarła 21 września 1938 roku w Zagrzebiu².

W twórczości Brlić Mažuranić dużą rolę odegrały postacie z mitologii słowiańskiej, które pojawiają się w życiu literackich bohaterów. Niezwykle zdolności bóstw i ich pomocników sprawiają, że ludzie poza przeżyciem fantastycznych przygód odkrywa-

* Monika Sagała — doktorantka na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się wokół dawnej literatury chorwackiej i słowackiej, ze szczególnym uwzględnieniem barokowej poezji miłosnej. Publikowała w „Studenckich Zeszytach Naukowych Instytutu Filologii Słowiańskiej UJ” i „Studenckich Zeszytach Naukowych (W)koło Rosji”.

¹ W książce *Literatura narodów Jugosławii* tytuł zbioru został przetłumaczony jako *Opowiadania z dawnych czasów*. Zob. A. Barac, *Literatura narodów Jugosławii*, przekł. M. Krukowska, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969, s. 313.

² Zob. Z. Diklić, *Predgovor*, [w:] *Izabrana djela*, glavni urednik V. Pavletić, Zagreb 1997, s. 16–17.

ją prawdę o sobie samych. Postacie z panteonu mitologii słowiańskiej nie mają tak „skonstruowanego” drzewa genealogicznego jak bóstwa znane z mitologii greckiej czy rzymskiej. Informacje dotyczące słowiańskich bogów są uboższe w porównaniu z innymi europejskimi mitologiami, a jest to związane z tym, że mitologia słowiańska została stosunkowo późno „odkryta” przez europejską kulturę. Proces chrystianizacji słowiańskich ziem wypierał pogańskie zwyczaje i elementy, którym później nie poświęcano zbyt wiele uwagi. Gdy po latach zaczęto prowadzić próby ich odkrycia, wiele śladów uległo już zatarciu, inne stały się przedmiotem naukowych dyskusji i do dzisiaj nierozstrzygniętych sporów. Informacje o słowiańskich bóstwach czerpiemy zatem z dawnych zapisów. Ich autorstwo przypisuje się osobom duchownym, które nie poświęcały im wiele miejsca w swoich kronikach. Nie posiadamy zatem bogatej dokumentacji o strukturze słowiańskiej mitologii, ponieważ w dużej mierze rozwijała się ona w kulturze ustnej³. Fantastyczne postacie, które pojawiały się na jednym słowiańskim obszarze kulturowym, bywały błędnie porównywane z podobnymi bóstwami czczonymi na innym terytorium Słowiańszczyzny, chociaż nie miały z sobą nic wspólnego. Należy zatem wziąć pod uwagę lokalny charakter słowiańskich bóstw⁴. Wspomina o tym także Aleksander Brückner:

Każdy kult pogański jest zresztą miejscowy, rodowy, co najwyżej szczepowy; i o bóstwach ogólnosłowiańskich nie może być mowy. Potwierdzają tę zasadę nasze źródła same; każde z nich wymienia, nieraz na czele przed innymi bóstwa, o których gdzie indziej i śladu nie ma. [...] Nie wynika jednak z tego bynajmniej, jakoby Słowianie pierwotni wspólnych wierzeń i bóstw nie posiadali wcale⁵.

W utworach Brlić Mažuranić umieszczonych w zbiorze *Priče iz davnine* postacie mitologiczne znajdują się stosunkowo blisko ludzi, a granice pomiędzy ich światami nie są wyraźnie zaznaczone. Dlatego również wydaje się, że mitologiczny świat słowiański jest na wyciągnięcie ręki, a jego bohaterowie wiedzą sporo o ludzkich słabościach i problemach⁶. *Priče iz davnine* zostały po raz pierwszy opublikowane podczas pierwszej wojny światowej w 1916 roku, a według chorwackiego literaturoznawcy ich autorka „jednym zamahom dosegla neslućene visine svoga izvornog talenta”⁷. Utwory przyciągają uwagę swoim lirycznym stylem, dynamiczną narracją, bogatą leksyką oraz poczuciem humoru. Oprócz tego w opowiadaniach sporą rolę odgrywa rytm, określone słownictwo, wykorzystane motywy. W skład zbioru weszło osiem utworów: *Šuma Striborova, Regoč, Ribar Palunko i njegova žena, Sunce djever i Neva Nevičica, Lutonjica Toporko i devet župančića, Kako je Potjeh tražio istinu, Bratac Jaglenac i sestra Rutvica i Jagor*. Ich autorka

³ Zob. M. Pius, *Od mýtov k rozprávkam (Ako vznikli slovenské ľudové rozprávky)*, Bratislava 2012, s. 37.

⁴ Zob. Z. Váňa, *Świat dawnych Słowian*, przekł. E. i J. Kaźmierczakowie, [b. m.] 1983, s. 83.

⁵ A. Brückner, *Mitologia słowiańska i polska*, Warszawa 1985, s. 32–33.

⁶ Zob. Z. Diklić, *dz. cyt.*, s. 23.

⁷ „Za jednym zamachem osiągnęła niewyobrażalne wyżyny swojego wewnętrznego talentu” (D. Jelčić, *Povijest hrvatske književnosti. Tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*, Zagreb 1997, s. 212). Jeśli nie podano inaczej, wszystkie przekłady pochodzą od autorki pracy.

często bywała pytana, skąd wziął się pomysł na tak oryginalną konstrukcję opowieści. Przybliżyła w liście pewne wydarzenie, które zainspirowało ją i stało się pretekstem do napisania pierwszego utworu, czyli opowiadania *Šuma Striborova*:

U velikom kaminu prasnula je na vatri borova cjepanica, — na vratašca kamina izlete mi u susret iskrice, kao da je roj zvjezdica, a kad raskrilih ruke da uhvatim taj živi zlatni darak, podigle se one pod visoki strop i ... nije ih više bilo. [...] padoše mi u taj tren na pamet „Domaći”. I tako onaj roj iskrice — zvjezdica ipak bi uhvaćen — i to u Šumi Striborovoj — i ona nastade upravo uslijed njih. Iza ove priče nastadoše ostale [...], dakle su one kao i Šuma Striborova izletjele kao i iskre s ognjišta jednog drevnog slavenskog doma⁸.

Lektura opowiadań Brlić Mažuranić wzbogaca wiedzę młodych czytelników o ważnych zasadach. Walka pomiędzy dobrem i złem, szlachetnymi i niegodziwymi bohaterami, elementy magiczne, ogromna siła przyrody — wszystko to przeplata się ze sobą w opowiadaniach cieszących się ogromną poczytnością. Baśniowe motywy wplecione w strukturę opowieści dodają im kolorytu oraz pełnią funkcję edukacyjną, odnoszą się bowiem do znanych czytelnikom schematów i zachowań:

Wkroczenie w konwencję baśniową nie jest więc jako akt ekspresji regresem ducha i formy, lecz warunkiem umożliwiającym dalszy rozwój, choć nie każdemu dane jest zrozumienie tej konieczności⁹.

Poza wymienionymi cechami znaczną rolę w opowiadaniach odgrywają postacie mitologiczne, które wkraczają w świat zwyczajnych ludzi i pozwalają im poprzez przeżywanie fantastycznych przygód odkryć prawdę o swoim życiu znaleźć szczęście, za którym tęsknią — jest to również jedna z cech charakteryzujących baśń¹⁰. Poprzez zaprezentowanie mitologicznych bóstw dzieci mogą się przekonać, że z niewłaściwego postępowania można wyciągnąć wartościowe wnioski i nigdy nie jest za późno na naprawienie błędów. Dla dziecięcego czytelnika szczególnie istotne znaczenie mają właśnie postacie bohaterów. Poznając ich historie, uczą się życiowych zachowań, o czym pisze Katarzyna Krasoń: „można założyć, iż dzieciom łatwiej poznawać zjawiska występujące w ich otoczeniu czy zrozumieć drugiego człowieka poprzez cudze doświad-

⁸ „W wielkim piecu rozpadło się w ogniu bukowe drewno — na drzwiczki komina wyleciały mi na spotkanie iskry, takie jak gwiazdozbiór, a gdy rozłożyłam ręce, aby pochwyć ten żywy dar, wzniosły się pod wysoki strop... i już ich nie było. [...] Przyszły mi w tym momencie do głowy Domaći. I tak jak ten zbiór iskrice — gwiazd wszak złapanych — i to w *Lesie Strzyboga* — i tak powstał właśnie z ich powodu. Po tym opowiadaniu powstały inne [...], dlatego i one jak *Las Strzyboga* wyleciały jak iskry z ogniska pewnego drewnianego sławenskigo domu [chodzi o dom w miejscowości Slavenski Brod — przyp. tłum.]”. I. Brlić Mažuranić, *Izjava autorice o postanku Priča iz davnine*, „Hrvatska revija”, R. 3: 1930, br. 5, s. 289–290; też, *Izabrana djela*, priredio J. Skok, „Naša djeca” 1994, s. 166–167. Cyt. za: Z. Diklić, *dz. cyt.*, s. 20.

⁹ R. Waksmund, *Od literatury dla dzieci do literatury dziecięcej (tematy — gatunki — konteksty)*, Wrocław 2000, s. 261.

¹⁰ Zob. M. Głowiński i inni, *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław 2008, (hasło: *Baśń*, s. 61).

czenie”¹¹. Młody odbiorca literatury jest wrażliwy na świat przedstawiony w utworze, dlatego literatura dziecięca stanowi rodzaj wyzwania, a jej twórcy powinni brać pod uwagę, że mają bardzo wymagających czytelników. Kształtowanie dziecięcej wyobraźni łączy się z nauką o otaczającym świecie, ludzkim postępowaniu, odróżnianiu dobra od zła. Powstające na przestrzeni lat utwory dla dzieci kładły nacisk przede wszystkim na aspekt dydaktyczny¹². Literatura skierowana do najmłodszych niezmiennie stanowi kompendium wiedzy, jest dla dzieci rodzajem drogowskazu, jak postępować w życiu i czego się wystrzegać. Dlatego też utwory literackie powinny być zaprezentowane w przystępnej i zrozumiałej dla dzieci formie dostosowanej do ich wieku. W niniejszej pracy przedstawimy wybrane postacie mitologiczne pojawiające się w trzech opowieściach Brlic Mažuranić (*Šuma Striborova*, *Ribar Palunko i njegova žena* oraz *Kako je Potjeh tražio istinu*) i zastanowimy się, jakie znaczenie ma wykorzystanie mitologicznych motywów w jej twórczości.

Bohaterem utworu *Šuma Striborova* jest pewien młody człowiek, który dociera do zaczarowanego lasu, gdzie poznaje piękną dziewczynę i poślubia ją. Nie wie, że jego wybranka jest zaklętym w ludzką postać wężem. Matka młodzieńca odkrywa prawdziwe oblicze synowej i przy pomocy niewielkich stworzeń o nazwie **Domaći**¹³ usiłuje wyjawic synowi prawdę. Zostaje jednak przez niego wyrzucona z domu, a dzięki wsparciu ze strony swoich małych przyjaciół dostaje się do tajemniczego lasu, którego władcą jest **Strzybóg** (Stribor). Oferuje jej możliwość przeniesienia się w czasy młodości, ale kobieta odmawia, ponieważ musiałaby wtedy rozstać się z ukochanym synem. Jej zaskakująca decyzja sprawia, że las i jego mieszkańcy zgodnie z zaklęciem zapadają się pod ziemię, a skruszony syn prosi matkę o wybaczenie. Ma to wielkie znaczenie symboliczne: skromna starsza kobieta potrafi podporządkować sobie zaczarowane istoty władające ponadnaturalnymi zdolnościami, ponieważ kieruje się w życiu potęgą matczynej miłości.

Postać mitologicznego Strzyboga odznacza się cechami przypisywanymi w tradycji baśniowej opiekunkom lub wróżkom¹⁴. Choć w wierzeniach słowiańskich określa się go często jako boga wiatru¹⁵, w chorwackim opowiadaniu nosi zaszczytny tytuł leśnego przywódcy. Jest szczególnie ceniony i szanowany ze względu na swój wiek i chęć pomocy innym, dlatego Domaći przychodzą do niego razem ze staruszką, aby rozwiązał jej problemy. Strzybóg sprawuje swoje rządy w tajemniczym lesie, który

¹¹ K. Krasoń, *Poszukiwacze, odkrywcy i waleczni herosi, czyli na tropie książki przez dziecko pożądaną*, [w:] *O tym, co Alicja odkryła... W kręgu badań nad toposem dzieciństwa i literaturą dla dzieci i młodzieży*, red. A. Ungeheuer-Gołąb, M. Chrobak i M. Rogoż, Kraków 2015, s. 373.

¹² Zob. J. Cieślowski, *Literatura czwarta. O naturze i sposobach istnienia literatury dla dzieci*, [w:] tenże, *Literatura osobna*, wybór R. Waksmund, Warszawa 1985, s. 10.

¹³ Zob. I. Brlic Mažuranić, *Tumač imena*, [w:] też, *Izabrana djela*, glavni urednik V. Pavletić, Zagreb 1997, s. 306.

¹⁴ Zob. M. Kątny, *Baśnie i baśniowość, czyli kraina dziecięcego mitu*, Kielce 2000, s. 7.

¹⁵ Zob. J. Strzelczyk, *Mity, podania i wierzenia dawnych Słowian*, Poznań 2008 (hasło: *Strzybóg*, s. 193).

ma w kontekście opowiadania wielkie znaczenie, jest to bowiem symboliczne „miejsce schronienia [...] istot nadprzyrodzonych”¹⁶. W zaczarowanym lesie mieszkają tajemnicze stworzenia (żmije, wiewiórki, szybkonogi jeleni), a w jego centrum stoi rozłożysty dąb, siedziba Strzyboga. Dąb jest w kulturze uznawany za symbol potęgi, siły, władzy królewskiej — podkreśla zatem przywódczy majestat Strzyboga. Jawi się on jako mądry władca, ponieważ wydaje sprawiedliwy osąd, ale w jego przemowie kryje się drugie dno — wystawia starszą kobietę na próbę, nęci ją wyrzeczeniem się terażniejszej ziemskiej niedoli na rzecz młodzieńczych przyjemności. Staruszka opiera się pokusie, co doprowadza Strzyboga do zguby, ale swoją decyzją zyskuje więcej niż można byłoby przypuszczać — szczęśliwe życie u boku syna i jego żony. Strzybóg, choć może był przedsiębiorczym i potężnym władcą dla leśnych stworzeń, jednak nie darzył ludzi bezinteresowną dobrocią, ale wystawiał ich na próbę. Z tego też powodu jawi się on jako tajemnicza mitologiczna postać.

Kolejnymi reprezentantami mitologicznego świata są skrzaty określane w opowieści jako Domaći (nazwa ta wywodzi się od wyrazu dom, te stworzenia były związane z ogniskiem domowym), które pojawiają się w domu staruszki w dosyć zaskakujący sposób — wyskakują z rozpalonego płomienia na palenisku. Wyglądem przypominają małych mężczyzn: „sve sami mužići od jedva pō lakta. Na njima kožuši, kapice i opančići crveni kao plamenovi, kosa i brada sivi kao popeo, a oči žarke kao živi ugljen”¹⁷. Skrzaty najpierw rozradowały serce starszej kobiety, która na chwilę zapomina o codziennych troskach i wesoło zabawia się z nimi. Gdy poprosiła je o pomoc, stworzenia jej wysłuchały, a potem jeden z nich — niezwykle pomysłowy **Malik Tintilinić**¹⁸ — wymyślił intrygę. Co prawda zdemaskowała ona podwójną naturę synowej, ale zaostriła gniew syna względem matki, który wypędził starszą kobietę z domu. Skrzaty pojawiły się ponownie podczas samotnej wędrówki staruszki i zaprowadziły zatroskaną kobietę do Strzyboga. Od początku bardzo chciały jej pomóc, a choć nie zawsze im się to udawało, pocieszały ją i starały się ze wszystkich sił odpędzić jej myśli od problemów. Skrzaty to pozytywne postacie, ich zachowanie czasem przypomina rozbawione dzieci: są wesołe, prostolinijne, dobroduszne, pełne zapału zarówno do beztrudnej zabawy i tańca, jak i niesienia pomocy innym, a Malik Tintilinić przypomina niesforne dziecko o wielkim sercu. Co prawda, nie zawsze potrafiły znaleźć rozwiązanie problemu i patrzyły na nie z perspektywy dziecka, a to jeszcze bardziej komplikuje nierozstrzygnięte kwestie (jak mający na celu ujawnienie prawdziwej postaci złośliwej synowej nieudany fortel, który w konsekwencji zaostrił konflikt między matką a synem), ale nigdy nie odwracały się od smutnej staruszki. Gdy zaczarowany las zniknął, kobieta wybaczyła skruszonemu synowi jego błędy, a skrzaty nadal chętnie zaglądały do jej domu i stały się towarzyszami jej rodzinnego spokoju.

¹⁶ Zob. W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 2001 (hasło: *Las*, s. 186).

¹⁷ „Sami maleńcy mężczyźni wielkości łokcia. Mieli na sobie kozuski, kapturki i buciki czerwone niczym płomień, włosy i brodę siwe jak popiół, a oczy błyszczące żywym ogniem” (zob. I. Brlić Mažuranić, *Šuma Striborova*, [w:] *taž, Izabrana djela*, s. 97).

¹⁸ Zob. *taž, Tumač imena*, s. 306.

W kolejnym utworze *Ribar Palunko i njegova žena* pewien mężczyzna chciał zaznać w swoim życiu radości i liczył na to, że **Zorza-dziewczyna** (Zora-djevojka)¹⁹ pomoże mu spełnić marzenia o dostatnim życiu. Podobnie jak Strzybóg w opowiadaniu *Šuma Striborova* Zorza-dziewczyna pełni rolę opiekunki, dzięki której Palunko poznał osamotnioną dziewczynę²⁰, swoją przyszlą żonę. Rybak wciąż marzył o wielkich bogactwach, dlatego wmawiał sobie, że jego żona jest wróżką i zaprowadzi go do skarbu, którego strzeże potężny **Król Morza** (Morski Kralj)²¹. Wyruszyli na poszukiwania, ale w podróży ich synek zniknął bez śladu. Zorza-dziewczyna znów pomogła Palunkowi, gdy dała mu wskazówki, jak dostać się do morskiego królestwa. Rybak wyruszył na wędrówkę, której celem jest odnalezienie upragnionego szczęścia w postaci bogactwa — biednemu rybakowi wydawało się, że tylko wtedy będzie naprawdę zadowolony z życia, gdy nie będzie musiał codziennie martwić się o zaspokojenie swoich potrzeb materialnych. Podróż ta stała się nie tylko doświadczeniem czysto fizycznym, ale przede wszystkim zostawiła ślad w psychice Palunka²², któremu udało się dotrzeć do króla. Tam niespodziewanie odnalazł swoje zagubione dziecko, które go nie pamiętało. Pozostał u króla na służbie — tymczasem jego żona stosowała różne metody i podstępny, aby go odnaleźć. Po pewnym czasie Palunko potajemnie uciekł z synem i odnalazł swoją żonę, która wyruszyła na poszukiwania swoich najbliższych. Razem z pomocą Zorzy-dziewczyny szczęśliwie umknęli przed królewską pogonią, a później wrócili do swojego ubożego, ale szczęśliwego życia. Dzięki podróży (jest to jeden z baśniowych motywów²³) bohaterowie literaccy poznali prawdę o sobie i przekonali się o swoich możliwościach, ale również przewartościli swoje życie.

Zorza-dziewczyna dała Palunkowi dużą swobodę w działaniu i podejmowaniu decyzji. Nie zatrzymała go, nie odradzała, wystrzegając się moralizatorstwa, pozwoliła, aby przekonał się na własnej skórze, jak płytkie są jego marzenia o ziemskim bogactwie. Metamorfoza dokonała się w samym rybaku, który zaczął w końcu doceniać to, co posiada: skromną żonę, ukochanego synka, spokojne i przewidywalne, chociaż ubogie życie. Zorza-dziewczyna opiekowała się także synem Palunka podczas jego niewoli u Króla Morza, a na końcu uratowała jego rodzinę przed zemstą upokorzonego władcy, pomagając w ucieczce przed zastępami jego sług. Jest małomówną postacią, co prawda przepowiedziała Palunkowi, że szczęście czeka na niego w domu, ale nie wspomniała wprost, że znajdzie je u boku ubogiej dziewczyny. Zorza-dziewczyna od początku dawała rybakowi do zrozumienia, że ciepło rodzinne, którego źródło stanowią żona i syn, będzie miało dla niego najwyższą wartość. Nie powstrzymała go jednak przed niebezpieczną podróżą, aby na własnej skórze przekonał się, czego pragnie w życiu.

¹⁹ Tamże. W tłumaczeniu M. Petryńskiej — *Dziewczyna-Zorza* (zob. I. Brlić Mažuranić, *O rybaku Palunku i o morskim królu*, przekł. M. Petryńska, Warszawa 1976, s. 4).

²⁰ Pojawia się tu jeden z baśniowych motywów — sieroctwo (zob. M. Kątny, *dz. cyt.*, s. 7).

²¹ Zob. I. Brlić Mažuranić, *Tumač imena*, s. 306.

²² Zob. W. Kopaliński, *Słownik symboli* (hasło: *Podróż (Pielgrzymka, Wędrówka)*, s. 331).

²³ Zob. M. Kątny, *dz. cyt.*, s. 7.

Zorza-dziewczyna wykazała się niezwykle mądrością i cierpliwością, niczym matka chcąca wpoić swojemu dziecku najlepsze wzorce: nie karciła i nie krzyczała, pozwalała mu popełniać błędy, ale z daleka czuwała nad jego bezpieczeństwem i chroniła przed zagrożeniem, nawet jeśli wynikało ono z nieposłuszeństwa.

Bohaterami kolejnego utworu *Kako je Potjeh tražio istinu* jest starzec Vjest i jego wnukowie: Ljutiša, Marun i Potjeh. Gdy pewnego dnia chłopcy śpiewali pieśń do **Swarożyca** (Svarožić) — bóstwa słońca,²⁴ ten zjawił się przed nimi i polecił im, aby pozostali u swojego dziadka, jeśli chcą osiągnąć szczęście. Podśluchał go złośliwy **Bjesomar**²⁵, który postanowił zemścić się na starym człowieku. Każdemu z braci podesał swojego sługę, aby za jego namową opuścił dziadka. Bracia opuścili dom, a każdy z nich wyznaczył sobie inny cel: Marun wyruszył w poszukiwaniu bogactwa, Ljutiša pragnął stać się potężny, zaś Potjeh postanowił poznać prawdę. Kuszeni przez diabłów Marun i Ljutiša chcieli uśmiercić swojego dziadka, dlatego specjalnie pozostawili go w podpalonym domu. Wtedy Potjehowi ukazał się ponownie Swarożyc i przypominał mu, co miał robić, aby zaznać prawdziwego szczęścia:

— „Ej momčiću, momčiću! Rekao sam ti, da ostaneš uz djeda svoga, dok mu ljubav ne vratiš, i da ga ne ostavljaš, dok on tebe ne ostavi” [...].

— „Mislio sam, da si najmudriji od braće, a eto ti baš i jesi najluđi. [...] A da si poslušao srce svoje, kad ti je na pragu kolibe govorilo, da se povratiš i da ne ostavljaš djeda, eto ti, jadan, istine i bez mudrosti!”²⁶.

Słowa Swarożyca wywołały ciąg wydarzeń: Potjeh chciał wrócić do rodzinnego domu, ale przez przypadek wpadł do studni. Gdy jego bracia dowiedzieli się o wypadku, myśleli, że Potjeh umarł i pod wpływem impulsu uratowali dziadka przed śmiercią. W utworze wykorzystany został zatem baśniowy motyw powrotu w rodzinne strony²⁷, najpierw jest to podróż najmłodszego bohatera, potem za sprawą nieszczęścia, do domu wrócili jego niepokorni bracia. Jest to również powrót symboliczny, bowiem wnukowie z powrotem weszli na dobrą drogę, z której zbczyli podkuszeni

²⁴ Zob. I. Brlić Mažuranić, *Tumač imena*, s. 306. Istnieją pewne rozbieżności co do znaczenia i występowania kultu Swarożyca. Niektórzy badacze utożsamiają go z postacią Dażboga (Dadžboga) i uznają za boga słońca, syna Swaroga. Były to wtedy słowiański odpowiednik greckiego Heliosa. Również w chorwackim opowiadaniu Swarożyc jest ukazany jako bóstwo związane ze słońcem. Zob. J. Strzelczyk, *dz. cyt.*, (hasło: *Dažbóg, Dadžbóg*, s. 64–65, hasło: *Swarożyc*, s. 194–199). Z kolei Wł. Kopaliniński stwierdził, że niekoniecznie istnieją jakiegokolwiek powiązania łączące Swaroga i Swarożyca (zob. Wł. Kopaliniński, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa 2003, hasło: *Swarożyc*, s. 1247–1248).

²⁵ Zob. I. Brlić Mažuranić, *Tumač imena*, s. 306.

²⁶ „Ech chłopcze, chłopcze! Powiedziałem ci, że zostaniesz u swojego dziadka, dopóki mu nie oddasz miłości i że go nie zostawisz, nim on ciebie nie zostawi [...]. Myślałem, że jesteś najmądrzejszy z braci, a ty jesteś chyba najgłupszy. A gdybyś posłuchał swojego serca, które na progu domu mówiło ci, abys powrócił i nie zostawiał dziadka, to właśnie, biedny, jest prawda i bez mądrości!” (I. Brlić Mažuranić, *Kako je Potjeh tražio istinu*, [w:] *taż, Izabrana djela*, s. 56).

²⁷ Zob. M. Kątny, *dz. cyt.*, s. 7.

przez diabłów. W zakończeniu utworu całej trójce bohaterów (Vjestowi i dwóm starszym wnukom) niespodziewanie ukazał się wspaniały pałac Swarožyca i sam Potjeh, który przeprosił dziadka za swoje lekkomyślne zachowanie.

Swarožyc został ukazany jako mężczyzna w lśniącym odzieniu zamieszkujący w bogatym pałacu. Tak jak Strzybóg czy Zorza-dziewczyna mógł uchodzić za dobrego opiekuna, ponieważ pragnął dobra chłopców oraz ich dziadka. Swarožyc zjawiał się niespodziewanie na wezwanie głównych bohaterów, a następnie powtórnie ukazał się Potjehowi, aby znowu powtórzyć przekazaną mu wcześniej radę. Swarožyc jest konsekwentny w wychowywaniu Potjeha, ponieważ chce go nauczyć odpowiedzialności. Nawet wtedy, gdy Vjest został uratowany, nie pozwolił Potjehowi przekroczyć progu swojego wspaniałego pałacu, dopóki nie przeprosi dziadka. Przeciwnikiem Swarožyca jest Bjesomar pałający szczególną nienawiścią do Vjesta. Jego złość potrafiła wpłynąć na ludzkie postępowanie, mimo tego nie mógł on konkurować z dobrocią serca i miłością, które w ostatecznej rozgrywce zwyciężył. Ludzie mogą przewycięzać ponadnaturalne moce albo zyskać przychyłność innych stworzeń, jeśli pozostają wierni swoim zasadom albo gdy popełniają jakieś błędy i potrafią się do nich przyznać, czego przykładem są trzej bracia. Chociaż w opowiadaniach ze zbioru *Priče iz davnine* są podane konkretne zasady, nie przeszkadza to autorce we wprowadzaniu do utworów wątków humorystycznych (jak kopnięcie złej synowej w nos przez Malika Tintilincia lub płacz diabła po rzekomej śmierci Potjeha) czy tragicznych (podpalenie domu, wyrzucenie staruszki). Morał pozostał niezmienny: dobro musi bowiem pokonać pewne przeszkody, ale finalnie pograży zwolenników zła. Zbigniew Baran stwierdził:

Baśnie literackie — jak widać — są bogatą skarbnicą wiedzy z zakresu etyki, zwłaszcza etyki losu ludzkiego i etyki dziejów, dotyczącej jakże istotnej, a być może, najistotniejszej sfery życia człowieka: *moralności*. [...] I dlatego też naszym obowiązkiem jest czynić dobro zawsze i wszędzie, nawet wówczas, gdy temu zadaniu będzie towarzyszyć — z wielką siłą i wielkim rozgłosem — postęp zła²⁸.

Brlic Mažuranić kreuje postacie mitologiczne niekoniecznie znane swoim młodym czytelnikom (pewną pomoc może stanowić dołączony do utworów słowniczek bóstw słowiańskich, w którym krótko scharakteryzowała sylwetki mitologicznych bohaterów) i otwiera przed nimi drzwi do świata, który może być dla nich nieznanym. Zagłębiając się w lekturze utworów i odkrywając nowe, tajemnicze przestrzenie, szybciej przyswajają wiedzę i uczą się czegoś nowego²⁹. W tym przypadku utwory Brlic Mažuranić mogą pełnić funkcję edukacyjną — rozbudzić zainteresowanie mitologią słowiańską, a w szerszym kontekście również tradycją, historią i kulturą narodową. Ponadto interesujące jest, że w opowiadaniach nie ma określonej wyraźnej granicy, która by trwale rozdzielała ludzki i mitologiczny świat, chociaż istnieją pewne warunki czy trudności dla ludzi chcących ją przekroczyć (wypełnianie zadań, zaklęcia, sumienne oddawanie

²⁸ Z. Baran, *Idee — mity — symbole w polskich baśniach literackich wydanych w XIX i XX wieku*, Kraków 2006, s. 71.

²⁹ Zob. A. Baluch, *W poszukiwaniu archetypów*, [w:] *Archetypy literatury dziecięcej*, Kraków 1992, s. 17.

czci bogom). Mitologiczne postacie żyją wśród ludzi, można je prosić o wsparcie czy zostać ukaranym za to, że popełniło się wobec nich jakieś wykroczenie.

Mitologia słowiańska była dla chorwackiej autorki źródłem inspiracji, ale w swoje utwory wplatała również archetypiczne czy stereotypowe motywy charakterystyczne dla baśni (należą do nich postać dobrego opiekuna, motyw sieroty czy podróży)³⁰. Utwory wzbogacają rymowane piosenki lub wiersze (są to na przykład wezwania do Swarożyca), dzięki czemu stają się łatwe do zapamiętania. W zbiorze *Priče iz davnine* występują rozmaici bohaterowie: są to zwyczajni ludzie, mitologiczne stworzenia, zaczarowane zwierzęta i rośliny. Tradycyjnie dzieli się bohaterów na dobrych i złych, pojawiają się także tacy, których trudno poddać jednoznacznej ocenie (jak Strzybóg, Palunko czy wnukowie Vjesta). Analizując wzajemne relacje między bohaterami, można odkryć również wartości, którymi kierowała się sama autorka³¹.

Dzięki wprowadzeniu elementów ze słowiańskiej kultury *Priče iz davnine* są przykładem dzieła łączącego funkcję dydaktyczną mającą na celu przekazanie i wpojenie młodemu odbiorcy określonych wzorców zachowania wraz z przystępną, atrakcyjną dla niego formą. Choć od pierwszego wydania zbioru mija w 2016 roku sto lat, utwory Ivany Brlić Mažuranić nadal cieszą się poczytnością i zainteresowaniem wśród badaczy literatury doceniających warsztat literacki pisarki oraz wśród młodych czytelników, do których są adresowane.

SLAVIC MYTHOLOGY IN THE SERVICE OF TEACHING. *PRIČE IZ DAVNINE* BY IVANA BRLIĆ MAŽURANIĆ

Summary

Ivana Brlić Mažuranić published her collection of stories for children titled *Priče iz davnine* in 1916. In this piece of work the main characters are deities known from Slavic mythology. Domaći, Stribor, Zora-djevojka or Swarožić are some of the characters that accompany people in their daily life. Some of them help people, while others subject them to trials, but first of all, they allow people to discover the truth about themselves and become happy. Reading such stories young readers can find out what rules they should follow their lives. Furthermore, pieces of work like the one presented herein can help to develop people's interest in ancient beliefs and their national culture.

Słowa kluczowe: literatura chorwacka, mitologia słowiańska, dziecko

Keywords: Croatian literature, Slavic mythology, child

BIBLIOGRAFIA

PODMIOTOWA

Brlić Mažuranić I., *Kako je Potjeh tražio istinu, Ribar Palunko i njegova žena, Šuma Striborova*, [w:] taż, *Izabrana djela*, glavni urednik V. Pavletić, Zagreb 1997.

³⁰ Zastosowanie charakterystycznych i rozpoznawalnych motywów sprawia, że odbiorca łatwiej rozpoznaje gatunek literacki (czyli w tym przypadku baśń), z jakim ma do czynienia, o czym pisze J. Ługowska: „Są to elementy struktury świata baśniowego, które mają charakter najbardziej »spektakularny« i funkcjonują na zasadzie specyficznych odsyłaczy do systemu tradycji” (J. Ługowska, *Bajka w literaturze dziecięcej*, Warszawa 1988, s. 95).

³¹ Zob. Z. Diklić, *dz. cyt.*, s. 22–24.

Brlić Mažuranić I., *O rybaku Palunku i o morskim królu*, przekł. M. Petryńska, Warszawa 1976.
Brlić Mažuranić I., *Tumač imena*, [w:] też, *Izabrana djela*, glavni urednik V. Pavletić, Zagreb 1997.

PRZEDMIOTOWA

- Baluch A., *W poszukiwaniu archetypów*, [w:] też, *Archetypy literatury dziecięcej*, Kraków 1992, s. 17–26.
Barac A., *Literatura narodów Jugosławii*, przekł. M. Krukowska, Wrocław 1969.
Baran Z., *Idee — mity — symbole w polskich baśniach literackich wydanych w XIX i XX wieku*, Kraków 2006.
Brückner A., *Mitologia słowiańska i polska*, Warszawa 1985.
Cieślowski J., *Literatura czwarta. O naturze i sposobach istnienia literatury dla dzieci*, [w:] tenże, *Literatura osobna*, wyb. R. Waksmund, Warszawa 1985, s. 9–21.
Diklić Z., *Predgovor*, [w:] I. Brlić Mažuranić, *Izabrana djela*, glavni urednik V. Pavletić, Zagreb 1997.
Głowiński M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A., Sławiński J., *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław 2008.
Jelčić D., *Povijest hrvatske književnosti. Tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*, Zagreb 1997.
Kątny M., *Baśnie i baśniowość, czyli kraina dziecięcego mitu*, Kielce 2000.
Kopaliński Wł., *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa 2003.
Kopaliński Wł., *Słownik symboli*, Warszawa 2001.
Krasoń K., *Poszukiwacze, odkrywcy i waleczni herosi, czyli na tropie książki przez dziecko pożądanej*, [w:] *O tym, co Alicja odkryła... W kręgu badań nad toposem dzieciństwa i literaturą dla dzieci i młodzieży*, red. A. Ungeheuer-Gołąb, M. Chrobak i M. Rogoż, Kraków 2015, s. 369–383.
Ługowska J., *Bajka w literaturze dziecięcej*, Warszawa 1988.
Pius M., *Od mýtov k rozprávkam (Ako vznikli slovenské ľudové rozprávky)*, Bratislava 2012.
Strzelczyk J., *Mity, podania i wierzenia dawnych Słowian*, Poznań 2008.
Vaňa Z., *Świat dawnych Słowian*, przekł. E. i J. Kaźmierczakowie, [b. m.] 1983.
Waksmund R., *Od literatury dla dzieci do literatury dziecięcej (tematy — gatunki — konteksty)*, Wrocław 2000.